

A KLINGSOR ÉS A HAZAI MAGYAR IRODALOM

A hazai német folyóiratkultúra történetén végigtekintve a századfordulóig nem találunk olyan időszak kiadványokat, amelyek hasábjaikon elsősorban a szépirodalomnak adtak volna helyet. A múlt századi tudományos-történelmi arcélú periodikák (például az *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*) után csupán e század elején találkozunk olyan folyóirattal, amely az egyre növekvő irodalmi igényeknek igyekezett eleget tenni.

Az úttörő kezdeményezés az alig harminc esztendőes Adolf Meschendörferé, aki 1907 őszén (tehát a *Nyugattal* csaknem egyidőben!) megindítja Brassóban a *Die Karpathen* című, kéthetenként megjelenő irodalmi lapot. Hazánk területén ez volt az első rangos német szépirodalmi folyóirat, amely az almanachlira-ízű „Heimatdichtung” (népies-hazafias irodalom) gyakran múltbanező vidékiességet árasztó termékei mellett az új század modern törekvéseit felcsillantó műveknek is helyet adott, s ugyanakkor a magyar és román testvérirodalom jeles képviselőit rendszeresen bemutatta a hazai (és nemcsak hazai) német olvasóközönségnek. A *Die Karpathen* lapjain között magyar vers- és prózafordítások futó áttekintése is jelzi, hogy a lap főleg a klasszikusokkal (Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai) akarta megismertetni olvasóit, de felfigyelt a korabeli magyar irodalom olyan nagyságaira is, mint Komjáthy Jenő, Ady Endre, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Petelei István, Bíró Lajos és mások. Adolf Meschendörfer már kezdettől fogva a tehetséges műfordítók egész gárdáját tömörítette a lap köré (Horvát Henrik, Eduard Schullerus, Herman Roth, Egon Hajek); ennek köszönhető a művek hozzáértő válogatása és tolmácsolása.

A *Die Karpathen* azonban rövid életű volt. Hét évfolyam után, az első világháború kezdetének zivataros hónapjaiban megszűnt. Már a háború idején s főleg a következő évtized elején újabb próbálkozások történtek irodalmi lapok alapítására (*Ostland*, *Ziel* és mások), de Meschendörfer lapjához méltó, magas színvonalú folyóirat csak 1924 tavaszán jelenik meg, az új írónemzedéket képviselő Heinrich Zillich szerkesztésében: a *Klingsor*.

A két világháború közötti romániai német irodalom maradandó értékeinek felmérése megkezdődött az elmúlt években, de az egész időszakot átfogó, alapos elemző munka híján csupán töredékesen láthatjuk a kor irodalmi termését. Az utóbbi időben a szakemberek elsősorban egyes írók egyes műveit, illetve munkásságát vették szemügyre, s ezért a kiadók sem adhattak (mondjuk egy feltételezett, reprezentatív *Romániai német írók* sorozatban) szintetikus képet erről a korszakról. Pedig a felszabadulás óta idestova három évtized telt el, s ma már nincs

hiány tehetséges fiatal irodalomtörténészekben, akik ezt a felmérő-értékelő munkát magukra vállalhatnák.

A hazai német irodalom feltárandó hagyományainak fővonulatába tartozik az 1924 és 1939 között megjelent *Klingsor*. A *Pásztortűzzel* bizonyos szempontból párhuzamosan haladó, az *Erdélyi Helikon* jelentkezését időben megelőző, de a továbbiakban vele szoros alkotói viszonyt létrehozó, majd a későbbi években Gaál Gábor *Korunkjával* polemizáló lap a romániai modern német polgári irodalom jelentős fóruma volt, amely nélkül nem teremthetünk kapcsolatot a század eleji *Die Karpathen* úttörő irodalomszervező és -fejlesztő szerepe s a mai folyóiratok tevékenysége, az akkori és a mostani szépirodalom között. A *Klingsor* eszmei irányvételében — az eredményes első évtized után — bizonyos törés észlelhető, a romániai németiség nemzetiségi érdekeivel ellentétes nézetek is helyet kaptak a lap hasábjain, s ez részben a főszerkesztésért felelő Heinrich Zillich számlájára írható. Megjelenése utolsó éveiben azonban a folyóiratban — amelynek a vezetését most már Harald Krasser, a jelenleg Szébenben élő ismert hazai irodalomtudós vette át — továbbra is az igazi irodalmi értékek terjesztése lett a fő cél, s amikor e cél követését kívülről beavatkozó erők lehetetlenné tették, az új szerkesztő beszüntette a lapot.

A *Klingsor* eszmei fejlődésirányának részletes elemzését alapos tanulmányban kell majd elvégezni. Ettől a vázlatos periodizációtól eltérően rögtön hozzáfűzhetjük, hogy a német és magyar irodalom testvéri kapcsolatainak tükrözése, a fordítások, könyvbírálatok és irodalmi hírek megjelenése tekintetében két nagy szakaszt különböztethetünk meg: az első szakasz, amely az 1930-as évek elejéig tart, az állandó és termékeny kapcsolatok kora; a második szakasz — a 30-as évek második fele — e kapcsolatok elsatnyulásának ideje, amikor évente alig jelenik meg egy-két hír a magyar irodalomról, s az elvértve napvilágot látó cikkek is csupán olyan írőkkel foglalkoznak, mint Harsányi Zsolt vagy Vaszary Gábor.

Heinrich Zillich új folyóirata már indulásakor a modernség jelszavát tűzte zászlájára. A Heimatsdichtungtól — Európa felé: e jelszó haladó jellegét ma nem kell különösebben bizonygatnunk, hiszen a húszas évek elején a romániai magyar irodalom berkeiben is a provinciális bezárkózás, a nemzeti elszigetelődés veszélyével kellett felvenni a harcot. Ez a modernség nemcsak az eredeti német alkotások közlésében jelentkezett, hanem a fordításra kiszemelt írásokban is. A *Klingsor* már az első évfolyamokban (kronologikus sorrendben) olyan magyar írókat mutatott be, mint Tóth Árpád, Áprily Lajos, Sipos Domokos, Kacsó Sándor, Bartalis János vagy Kuncz Aladár, s kritikai anyagában szintén a korabeli erdélyi magyar irodalom és művészet új jeleit kutatta.

A két nemzetiség írói közötti kapcsolatok szorosabbá fűzéséhez jó alkalmat adott az *Erdélyi Helikon* megindulása 1928-ban. Az új lap első számában Otto Folberth író és műfordító *Szász üdvözet az Erdélyi Helikonnak* címmel írt nagy visszhangot keltő cikket, amelynek eredményeként Áprily Lajos, az *Erdélyi Helikon* első irodalmi szerkesztője felvetette egy találkozó gondolatát a két folyóirat író-munkatársai között. Erre a találkozóra Enyeden került sor 1928. július elején, s ettől kezdve egyre gyarapodott a két lapban a kölcsönösen fordított irodalmi művek, recenziók száma.

Alig néhány hónap múlva, november 17-én megrendezték a *Szász költők estjét* Kolozsváron Otto Folberth, Egon Hajek, Hermann Klöss, Adolf Meschendörfer, Erwin Wittstock és Heinrich Zillich részvételével. A *Klingsor* decemberi számában *Der sächsische Dichterabend in Klausenburg* (Szász költői est Kolozsváron) címmel ódai hangvételű írás jelent meg Heinrich Zillich tollából, aki így össze-

gezte a találkozás lényegét: „Itt nyíltan, a világ szeme előtt olyan alapkövet rakunk le, amelyen ez az ország biztosan állhat.“

1929. szeptember végén Brassóban a *Klingsor* rendezett ünnepséget az *Erdélyi Helikon* írói tiszteletére. E havi számában a folyóirat csaknem 40 lapnyi terjedelemben üdvözölte a magyar vendégeket: megjelentek többek között Áprily Lajos és Bartalis János versei, Kacsó Sándor és Molter Károly prózai írásai, Otto Folberth *Die drei Durchbrüche* (A három áttörés) című lírai pátoszú cikke az itt élő románok, magyarok, németek barátságáról, egymásrautaltságáról, és Heinrich Zillich visszaemlékezése a 4. helikoni találkozóra, amelyen meghívottként ő is jelen volt. A brassói ünnepség részleteiről a főszerkesztő maga számolt be a *Klingsor* következő, októberi számában. A meleg hangú beszámoló szerint a találkozót Kemény János nyitotta meg, majd Berde Mária, Molter Károly, Finta Zoltán, Bartalis János, Kádár Imre, Kacsó Sándor, Nyíró József és Szombati Szabó István olvasott fel műveiből. A következő napon is folytatódott a baráti látogatás: a vendégek megtekintették a barcasági szász múzeumot és a híres Fekete-templomot. A cikk a két nap forró hangulatának felidézésével zárul.

E találkozás konkrét eredménye természetesen nemcsak egy-egy alkalmi ünnepi kiadás megjelentetése volt. Ezekben az években a kölcsönös megismerés és megismertetés jegyében készült a *Klingsor* (és az *Erdélyi Helikon*) szinte valamennyi száma. A 20-as évek végétől egyre nő a kritikai anyagok mennyisége is. Eleendő talán néhány ismertett mű címét felsorolnunk a folyóirat helyes tájékozódásának illusztrálására: Osvát Kálmán: *Erdélyi Lexikon*; Kós Károly: *Erdély*; Szentimrei Jenő: *Ki kell mondani*; Markovits Rodion: *Szibériai garnizon*; Tabéry Géza: *Emlékkönyv*; Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*; Berde Mária: *Földindulás*; Tamási Aron: *Szűzmáriás királyfi*; Kacsó Sándor: *Vakvágányon*. S újra és újra hosszabb-rövidebb beszámolók, hírek a magyar irodalmi lapokban megjelent anyagokról (például: Heinrich Zillich: *Pásztortűz*, 1926. 8.; * * *: *Erdélyi Helikon*, 1928. 7.; * * *: *Sächsische Beiträge im Erdélyi Helikon*, 1931. 8.; Heinrich Zillich: *Zwanzig Jahre „Pásztortűz“*, 1935. 5).

A *Klingsor* munkatársai rendszeresen figyelemmel kísérték a magyar irodalomtörténetírás eredményeit. 1926 nyarán Otto Folberth közölt terjedelmesebb ismertetést György Lajos *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1919—24* című könyvéről. A cikk szerzője kiemeli, hogy a jelzett időszakban 1066 erdélyi magyar könyv jelent meg (ennek $\frac{1}{3}$ -a szépirodalmi), s máris figyelemre méltó a testvér-irodalmakból fordított művek száma, majd konklúzióként hozzáfűzi: „Úgy tűnik, végre mégis közeledünk ahhoz az időponthoz, amikor a történelem a vakok számára is bebizonyítja: Erdély három nép földje és alkotása, s egyesült szerelmükből származhat emberhez méltó jövőnk.“ Ugyancsak e cikkek sorába tartozik Adolf Heltmann írása Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetéről* (1936. 8.), amelyben a szerző, miután felsorolja az ismertett mű rendkívüli erőnyeit, így summázza mondanivalóját: „Kár, hogy nem világnyelven írták, mert mások számára is példa lehetne!“

A *Klingsor* azonban nem csupán a hazai magyar irodalmi élet eseményeiről számolt be, hanem a képzőművészeti jelenségekről is. Egyik jellemző példája ennek, hogy 1926—1937 között Nagy Imre kilenc alkalommal szerepelt műmellékleten olajfestménnyel, akvarellal, metszettel, de megjelentek más művészek alkotásainak reprodukciói is. Ezenkívül cikkek egész sora foglalkozott egy-egy alkotóval, ismertetések láttak napvilágot különböző tárlatokról, gyűjteményekről. Heinrich Zillich már 1927-ben azt írta Nagy Imre brassói kiállítása kapcsán, hogy a bemutatott munkákban „a táj balladai átélése“ uralkodik, majd később ugyancsak ő

ismertette *Erdélyi református templomok és tornyok* című írásában a Debreczeni László 50 rajzát és metszetét tartalmazó szép kiállítású kötetet. A lap széles körű művészeti érdeklődéséről tanúskodik többek között, hogy Ernst Jekelius a székely népművészetről, Otto Folberth Kós Károly *Kalotaszeg* című kötetéről, Heinrich Zillich pedig Gy. Szabó Béla fametszeteiről közölt jegyzeteket.

A *Klingsor* köre és az erdélyi magyar írók között — amint már említettük — a 30-as években elhidegült a viszony. Heinrich Zillich főszerkesztő 1929 júniusában megírta a Berde Mária indította *Vallani és vállalni*-vitához hozzászóló *Über die siebenbürgische Diskussion* (Az erdélyi vitáról) című cikkét, amelyben reagál Aradi Viktornak a *Korunk* májusi számában megjelent írására. Aradi ismét válaszol a *Korunkban*, mire Zillich viszontválaszában megvédi előző véleményét. Közben azonban továbbra is megtartják az írótalálkozókat, zavartalanul folyik egymás műveinek a kölcsönös fordítása és közlése. 1934 februárjában azonban Zillich *Ungarn und Deutsche* címmel a magyarországi németek „jogfosztottságáról” írva, szemére veti a hazai magyar lapoknak, hogy nem léptek fel ez ellen, sőt az „új német rend” ellen emeltek szót. Említi Molter Károly cikkét az *Erdélyi Helikon* 1935. 7. számában, amelyben „csak” Kästner, Gläser, Remarque, Zweig művészetéről szól, de nem említ olyan írókat, mint von Mechow, Blunk, Britting, Wiechert és mások. (Mondanunk sem kell, hogy a Zillich-től felmagasztalásra érdemesített írók azóta egyetlen valamirevaló lexikonban sem szerepelnek, míg Kästnert, Remarque-ot, Zweigot a világirodalom nagyjai között tartjuk számon.) E cikk megjelenése után vita támadt a *Klingsor* és a *Pásztortűz* között, majd a kolozsvári *Fülgetlen Újságban* Abafáy Gusztáv bírálja Zillich eszmevilágát az 1849-es eseményekről szóló, *Der baltische Graf* című novelláját elemezve. A hiúságában megsértett szerző éles hangú válaszában elutasítja a vádakát, és számon kéri Abafáytól, hogyan merészelt a magyar nép szószólójaként fellépni.

A hevesen polemizáló főszerkesztő oldalán, ám sokkal nyugodtabb hangvételű, a népek testvéri megértését szorgalmazva, kapcsolódik be a vitába Ernst Jekelius 1935 augusztusában. Rámutat arra, hogy az erdélyi nemzetiségek elszigetelődését nem lehet a szászok nyakába varrni, még kevésbé tehetnek erről a szász írók, hiszen Erwin Wittstock, Otto Folberth, Emil Witting s jómaga mindig szeretettel írtak a magyarokról. Magyar részről kiemeli Berde Mária balladáját Stephan Ludwig Rothról, de számonkéri: miért nem szerepelnek szász alakok a hazai magyar regényekben? Felrója, hogy Tamási *Abeljében* például a szász mint a nyárspolgár prototípusa van jelen. Ugyanakkor kifejezi sajnálatát, hogy a *Klingsor* 10. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen magyar írók nem jelentek meg, de megőrzi azt a reményét, hogy „még nem késő baráti kezet nyújtani”.

Heinrich Zillich a következő év végén ismét polemikus hangú cikkel jelentkezik a *Klingsorban*. Ezúttal a *Brassói Lapok* bírálatára válaszol, amely *Zwischen Grenzen und Zeiten* (Határok és korok közt) című regényével foglalkozott. Miután leszögezi, hogy a névtelen recenzens durván meghamisította a regény lényegét, utal arra, hogy ő mindig igyekezett a három nép írónak barátságát ápolni, de a németországi „átalakulás” óta a magyar írók visszahúzódtak. (E cikk történetéhez tartozik, hogy megírásakor szerzője családi okokból már Németországban tartózkodott, tehát nem élt benne a hazai irodalmi életben.)

Ezzel az írással lényegében vége szakadt a több éves eszmei-esztétikai vitának a két írói tábor között, a *Klingsor* pedig — annak ellenére, hogy új szerkesztője, Harald Krasser mindent megtett színvonalának megőrzéséért — 1939-ben megszűnt.

Vázlatosan áttekintettük a két világháború között megjelent legfontosabb hazai német folyóirat és a romániai magyar irodalom kapcsolatainak alakulását, rávilágítottunk azokra az indítékokra, amelyek közelhozták vagy távolabb sodorták egymástól a két nemzetiség íróit. A nehéz időkben, nehéz viszonyok közt, következetesen haladó eszmei betájoltság nélkül, kívülről jövő erők nyomasztó hatása alatt megjelenő *Klingsor* fejlődésvonala természetesen nem volt — és az adott körülmények között nem is lehetett — egyenes irányú. Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy egy évtizeden át a román és magyar irodalom lelkes és eredményes propagátora volt, az első olyan romániai folyóirat, amely Tudor Arghezi, George Bacovia, Lucian Blaga, Șt. O. Iosif, illetve Áprily Lajos, Bartalis János, Kacsó Sándor, Kós Károly, Kunz Aladár nevét megismertette a hazai és külföldi német olvasókkal. Erényeit és hibáit együttesen mérlegre helyezve, a jövő kutatóinak feladata, hogy monografikus igénnyel megírt tanulmányban kijelöljék a *Klingsor* végleges helyét a hazai folyóiratok sorában.

PÁLL LAJOS

Agyagos szekerek

*A lovak nem soványak, bokájukról agyagcsengők csüingnek,
vékonyukba cserepdes a tegnapi sár.*

*Az embereken szürke a nadrág, az ng, a bakancs,
néha kalapjuk is,*

csak az arcuk nem kenik össze, apró szemük repdeső szikrák.

Itt vonulnak az ablakom alatt, miesoda órajáték bábui,

kiknek az út maradt a cél, menthetetlenül.

*Megfontolt valamennyi, ilyen lehetett az isten
a teremtés előtt!*

Nem sejteni, mekkora terü van mögöttük,

hogy örök kísérőjük maradt.

Irgalmasságot akarni, nem áldozatot!

Ó, kövek, hegyek nyugalma,

vég nélküli utak szomorúsága,

kerékagyak szaggatott litániája,

mínderre ki ítéltelet?

Csak az elveszett tárgyak ragyognak így emlékezetünkben,

ahogy az első útjuk!

Népvándorlók görce ez s a HEGYI BESZÉD FINTORA;

Boldogok, kik szomjazták a messzeséget,

hisz úton maradnak,

boldogok, kik semeddig sem jutnak,

hisz övék ez a föld!

És boldogok, boldogok . . . ujjongjatok,

és zre sem vették s a kenyéráldásnál a terü szaporodott!